

Nationaal-katholicisme

Nationaal-katholicisme staat voor een innige verstrengeling van kerk en staat en dat was het belangrijkste kenmerk van het franquisme, van de dictatuur die vanaf 1939 tot 1975 (het jaar dat Franco stierf) Spanje in zijn greep hield. Het nationaal-katholicisme dient niet verward te worden met het in dertiger jaren tot ontwikkeling komende nationaal-socialisme, een fascistische beweging onder andere gebaseerd op rassistische theorieën en het idee dat de bestaande maatschappij grondig vernieuwd moest worden, een revolutionaire beweging dus. Het nationaal-katholicisme van Franco was iets heel anders. Het was geen streven naar vernieuwing van de maatschappij, maar naar de restauratie ervan, een terugkeer naar een maatschappij zoals die bestond in de zestiende eeuw onder de Reyes Católicos (katholieke vorsten). Franco heeft zeker een hard regime gevoerd en hij schuwde het middel van executie niet, maar het franquisme kende geen excessen als het systematisch uitmoorden van Joden of zoals onder die andere dictatuur, die van Stalin, het op grote schaal executeren van andersdenkenden. En hoewel er fascistische trekken inslopen in het bewind van Franco met de incorporatie in 1937 van de falangisten in zijn eenheidspartij, heeft deze beweging onder zijn bewind in feite nooit vaste voet aan de grond gekregen. De katholieke kerk, afkerig als zij was van het seculiere fascisme van Nazi-Duitsland, wist onder Franco een stevige machtsbasis te veroveren ten koste van de ambities van de Falangisten.

Manuel Azaña
1880-1940

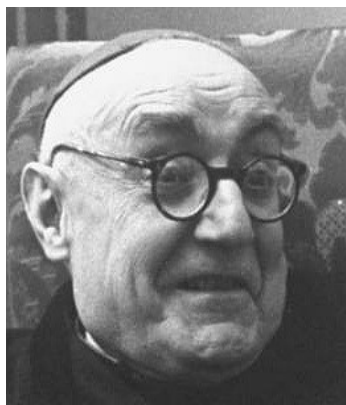
De basis voor het nationaal-katholicisme werd gelegd tijdens de Burgeroorlog. In feite had de rooms-katholieke kerk geen andere keuze dan zich aan te sluiten bij de nationalistenvan Franco die de kerk een warm hart toedroegen. Van links had de kerk niets te verwachten anders dan afwijzing, belediging en het vermoorden van geestelijken. Praktijken die zich ten tijde van de linkse regeringen onder aanvoering van Manuel Azaña aan het begin van de jaren dertig voordeden en door de politieke leiders onvoldoende werden afgekeurd en bestreden. Dit revolutionaire geweld van links tegen de kerk dreef de katholieken in de armen van de militaire opstandelingen.

De eerste tekenen van een verbond tussen de nationalistenvan de kerk deden zich voor in augustus 1936 toen generaal

Mola - de geestelijke vader van de militaire opstand - in een radiotoespraak de term "het ware katholieke Spanje" hanteerde: 'het kruis was en zal het symbool blijven van onze religie en ons geloof', in september gevolgd door een formele maatregel die erin voorzag dat de leerboeken op scholen in de nationalistische zones gereviseerd werden naar katholieke snit en jongens en meisjes apart onderwijs kregen. Diverse geestelijke leiders uitten zich in positieve zin over de militaire beweging. Gomá, aartsbisschop van Toledo en priemaat van de katholieke kerk gedurende de burgeroorlog, veroordeelde de Baskische nationalistenvan hun alliantie met de republikeinen en bisschop Oleachea van Pamplona verklaarde op 23 augustus : 'wij voeren niet alleen een oorlog, maar een kruistocht'.

Emilio Mola Vidal
1887 - 1937

Enrique Pla y Daniel
1876 -1968

Toen Franco in september 1936 zijn hoofdkwartier naar Salamanca verplaatste, bood aartsbisschop Pla y Daniel hem het gebruik van het aartsbisschoppelijk paleis aan. Vlak daarna sprak deze aartsbisschop zich openlijk uit ten gunste van de orde die de verdediging van de christelijke beschaving en haar fundamenteën op zich had genomen. Eenmaal benoemd tot staatshoofd (*jefe del estado*) op 1 oktober 1936, versterkte Franco deze tendens door te spreken van een 'katholieke staat'. November 1936 vaardigde Gomá de herderlijke boodschap *El caso de España* uit, waarin hij stelde: 'deze gruwelijke oorlog is in wezen een oorlog om principes, van doctrines, van het ene sociale concept tegenover het andere, van de ene beschaving tegen de andere. Het is een oorlog waarin het christelijke en Spaanse bewustzijn verdedigd wordt.'

In juli van 1937 verscheen de beroemde *Carta colectiva* (gemeenschappelijke brief van de Spaanse bisschoppen). In dit document verwierp de kerkelijke leiding de stelling dat de Burgeroorlog een klassenstrijd was. In hun ogen was deze oorlog een puur ideologische. De Carta maakte duidelijk dat de bisschoppen er niet op uit waren het autoritaire karakter van het regime te ondersteunen en zij distantieerden zich van fascisme en nazisme. Het Franco regime had medio 1937 nog niet zijn uiteindelijke vorm gevonden en de kerk zag het vooral als een regime van traditionalistische en nationalistische aard. Franco heeft altijd laten doorschemeren dat hij mikte op het creëren van een nieuwe staat, gevestigd op nationaal-autoritaire fundamenteën. Het regime dat hij prefereerde was de monarchie naar model van de katholieke vorsten Ferdinand en Isabella. In april 1937 veegde Franco alle katholieke organisaties (waaronder de carlistische beweging) en de falangisten bijeen in één partij: *FET y de las Jons* ofwel *Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista*. Doel van de beweging was het herstel van het vastberaden geloof van Spanje in zijn katholieke missie. In maart 1938 werd het religieuze onderricht op openbare scholen in ere hersteld, kwamen de crucifixen weer terug in de lokalen, werd het christelijk huwelijk als voorbeeld gesteld en een nieuw plan ontworpen voor het voortgezet onderwijs geschoeid op christelijke leest. In september 1938 werd door de staat de echtscheiding verboden en twee maanden later werd de kerkelijke begroting weer ingevoerd.

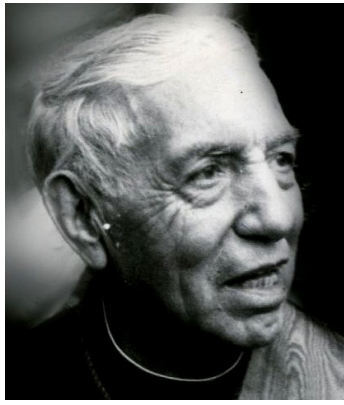

Isidro Gomá Tomás
1869-1940

Tijdens het feest van de overwinning op 20 mei 1939 sprak Franco publiekelijk een gebed uit: "Here God, in uw handen ligt het recht en alle macht, verleen mij uw hulp om dit volk naar volledige vrijheid te leiden onder gezag, ter eer en glorie van u en de kerk. Heer, geef dat iedereen Jezus zal kennen die de Christus is, zoon van de levende God".

Kardinaal Gomá bleef gedurende de burgeroorlog er steeds van overtuigd dat de nationalistische zaak juist was en zou leiden tot een geestelijke opleving van Spanje. In zijn herderlijke boodschap *Catolicismo y patria* (maart 1939) stelde hij: 'Wij danken God dat hij van Spanje een christelijke natie wil maken'. Gomá ervoer in het eerste naoorlogse jaar dat er weinig sprake was van geestelijke vernieuwing, maar van repressie, ook van geestelijken (hen werd verboden Baskisch of Catalaans te gebruiken) en van censuur. Een herderlijke boodschap van zijn hand waarin hij zich kritisch uitliet over het regime werd tegengehouden door de censuur. Gomá overleed gedesillusioneerd in 1940. Hij was echter een uitzondering, de meeste geestelijken identificeerden zich met het regime. Hoewel Gomá geen

geestelijke opleving kon constateren, is in de jaren tot 1945 toch sprake geweest van katholieke progressie. Het aantal misdienaars steeg en veel kerkelijke gebouwen werden herbouwd. Een van de meest opmerkelijk dingen na de Burgeroorlog was de resacralisatie van het sociale leven. De kerststallen en optochten met kerstmis, de vasten en godsdienst-oefeningen, novenen, processies, pelgrimstochten, etc.

Ángel Ayala
1867 - 1960

Gedurende de jaren veertig en vijftig was de ACNP (*Asociación Católica Nacional de Propagandistas*) de meest invloedrijke groepering in het Spanje onder Franco. Deze groepering - opgericht in 1909 door de priester Ángel Ayala - telde na de Burgeroorlog niet meer dan 600 leden, maar daaronder bevonden zich de meest invloedrijke leken. Het ACNP droeg bij aan de bestrijding van het falangistische karakter van het regime, recruteerde propagandisten voor de kerkelijke zaak en wist prominenten naar voren te schuiven in het staatsapparaat.

Het hoogtepunt van de neokatholieke oriëntatie vond plaats in augustus 1953 met het concordaat tussen de staat en het Vaticaan. Dit voorzag in een volledige erkenning van de Spaanse staat door de kerk en herbevestigde het confessionele karakter ervan. Het erkende ook het recht van het staatshoofd om bisschoppen voor te dragen, de juridisch onafhankelijke positie

van de kerk en het primaat van het kerkelijk huwelijk. In 1956 werd de legalisatie van de prostitutie afgeschaft. De nieuwe orde raakte ook de positie van de 30.000 protestanten in Spanje. De Spaanse wetgeving van 1945 garandeerde hen vrijheid van persoonlijke godsverering zoals ooit in 1876 was vastgelegd in de grondwet, maar hen werd wel elk publiek optreden verboden. De katholieke scholen floreerden in de veertiger en vijftiger jaren en voor volwassenen (leken) waren er de *Cursillos de Cristianidad* (christelijke stoomcursussen), gestart in 1949 die door tienduizenden gevolgd werden. Zij waren zo populair dat katholieken en protestanten in menig ander land deze imiteerden. Katholieke publicaties bereikten in die tijd ook een hoogtepunt. Vierendertig van de honderdneven dagbladen waren in 1956 van katholieke snit.

Vormden de jaren vijftig het hoogtepunt van het nationaal-katholicisme, er waren ook tekenen van een afname van de religieuze devotie, wat weerspiegeld werd in een verminderd aantal aanmeldingen van seminaristen. In de grote steden deden de industrialisatie en het consumentisme zich gelden. Diverse organisaties namen nieuwe initiatieven en waren pluralistischer dan de oude. De lekenorganisatie *Acción Católica* (katholieke actie), door paus Pius XI gesticht in 1922, was daar een voorbeeld van, evenals de *Hermandades Obreras de Acción Católica* ofwel HOAC (Arbeidersbroederschap) uit 1946 die een militante politieke houding aannam midden jaren vijftig. Er ontstond wrijving tussen staat en kerk over drie onderwerpen: de censuur, de vrijheid van katholieke werknemersorganisaties en de traagheid waarmee institutionele vernieuwingen tot stand kwamen. In regio's als Cataluña en het País Vasco nam de

clerus het op voor de regionale belangen en het verlangen de eigen taal te hanteren.

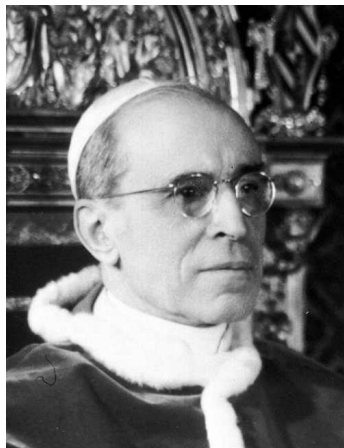
Opus Dei ontstond in 1928 uit een kleine groep, geformeerd door José María Escrivá de Balaguer. Deze organisatie kreeg erkenning van het Vaticaan in 1943 onder de naam Sociedad Sacerdotal de la Santa Cruz (Opus Dei) en ontwikkelde zich tot het eerste wereldlijke instituut van de rooms-katholieke kerk. De organisatie groeide uit tot een wereldomspannende van 72.000 leden in 1982. Doel van Opus Dei was de sanctificatie van de seculiere wereld en hun leden trachtten hoge posities te bereiken in wereldse organisaties.

Laureano López Rodó
1920 - 2000

Franco benoemde in 1957 een regering van militairen en technocraten, die vooral afkomstig waren uit Opus Dei. De belangrijkste technocraat was López Rodó die met zijn geestverwanten politieke en economische veranderingen doorvoerde. Onder het Franco-regime was het vrijwel onmogelijk zich af te zetten tegen het geloof, laat staan dat openlijk te doen, maar in de jaren zestig begon de situatie geleidelijk te veranderen, vooral ten gevolge van de economische en sociale ontwikkelingen waarvan de komst van het massatoerisme niet de minste was. Ook het openstellen van het land voor vreemd kapitaal en de industrialisatie speelden een rol. De nieuwe sociale oriëntatie was naar hedonisme en materialisme.

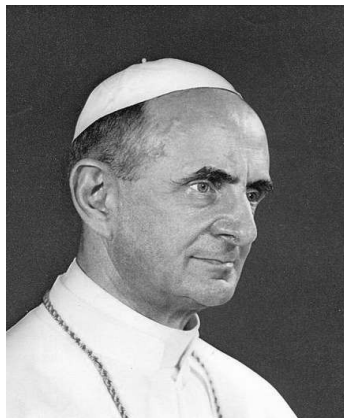
Dat concentreerde zich in de grote steden, maar ook kleinere plaatsen en het platteland werden gaandeweg meegezogen. De clerus bleef niet immuun voor dit proces, ook al omdat in de jaren vijftig geestelijken studiereizen maakten in het buitenland om kennis te nemen van de

Paus Pius XII
1876 - 1958

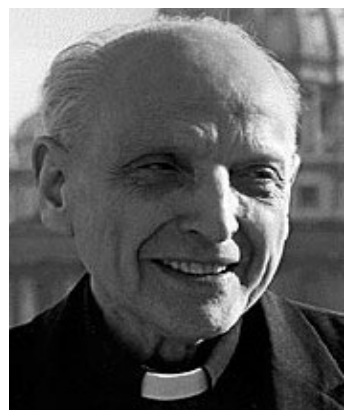
veranderende opvattingen in de rooms-katholieke kerk. Voor het eerst sinds het begin van de zestiende eeuw werden pogingen gewaagd om de bijbel te verspreiden en het lezen ervan te propageren. Aartsbisschop Pla y Daniel protesteerde bij Franco tegen de repressie die het regime ondernam tegen de HOAC. Hij waarschuwde de dictator dat hij Spanje niet kon blijven regeren op dezelfde autoritaire manier als tot dan toe was gedaan en dat het werk van de HOAC belangrijk was om te voorkomen dat de arbeiders zich tot het Marxisme zouden wenden. Gedurende deze periode veranderde de houding van het Vaticaan ten opzichte van Franco weinig. Pius XII had weliswaar enige reserve ten opzichte van Franco, maar zijn zorg voor de communistische bedreigingen bleef voorop staan.

Ook onder zijn opvolger Johannes XXIII veranderde er niets in de verhouding tussen het Vaticaan en de Spaanse staat. Dat gebeurde pas met het aantreden van paus Paulus VI in 1963 die voortborduurde op het Tweede Vaticaans Concilie dat door zijn voorganger was geïnitieerd. Misschien is dit concilie wel de grootste bedreiging voor Franco geweest, groter dan zijn binnenlandse vijanden of de buitenlandse invloeden. Het concilie veranderde niet veel op theologisch gebied, maar wel werd de relatie tussen kerk en staat op de schop genomen. De staat werden alle rechten ontnomen voor wat betreft voordracht van bisschopsbenoemingen, een breuk met het concordaat van 1953. Paus Paulus begon ook de samenstelling van de Spaanse clerus te veranderen door oude bisschoppen die nog voor de Burgeroorlog waren benoemd op een zijspoor te zetten. Priesters en leken groepen kregen meer autonomie en in 1965-66 werd de raad van aartsbisschoppen vervangen door een *Conferencia Episcopal Español*, samengesteld uit alle aartsbisschoppen en bisschoppen die langs democratische weg hun primaat kozen.

Paus Paulus VI
1897 - 1978

Liberalisering en radicalisatie van de lekenorganisaties begonnen eerder dan die van de clerus en verliep sneller. Verbindingen werden gelegd door HOAC met communisten en andere linkse 'protestanten' zoals in de Baskische provincies waar de *Juventud de Acción Rural Católica* zich had omgevormd tot een Marxistische organisatie en een basis vormde voor de ETA. In de ogen van de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders liep de *Acción Católica* geheel uit de hand en zij probeerden in 1967-68 deze weer onder controle te krijgen.

Vicente Enrique y Tarancón
1907 - 1994

Hoewel het episcopaat achterliep op de jonge priesters veranderden in die kringen opvattingen ook langzamerhand. De paus droeg daaraan bij via benoemingen. In 1968 was het aantal gematigde hervormers en liberalen binnen het episcopaat ongeveer even groot als dat van de conservatieven. In hetzelfde jaar overleed Pla y Daniel en werd hij in 1969 werd opgevolgd door Vicente Enrique y Tarancón, aartsbisschop van Toledo. Tarancón speelde een vooraanstaande rol in de transformatie van de kerk in de zeventiger jaren.

Aan het eind van de jaren zestig bevond de Spaanse kerk zich in een spagaat. De formele religieuze structuur bleef bestaan, maar zijn culturele en spirituele basis wijzigde drastisch. De dialoog tussen christenen en marxisten, hoewel clandestien, was onder priesters zeer populair. Honderden participeerden in politieke acties waarvoor ze veertig jaar daarvoor in de gevangenis zouden zijn verdwenen. Deze populariteit van het linkse gedachtegoed gaf voeding aan het ontstaan van een ultrarechts anticlericalisme, een novum in de Spaanse geschiedenis. Centrale vraag in de laatste jaren van het franquisme betrof de relatie tussen kerk en staat en daarbij ging het om een nieuw concordaat dat de kerk een hoge mate van autonomie zou geven.

Franco zag niets in een nieuw concordaat omdat de bestaande situatie in zijn voordeel was, maar het regime kon de wensen van de paus niet negeren. In 1971 publiceerde de regering een voorlopige versie, maar die beviel de kerk niet. Tot op het einde, tot aan de dood van Franco, bleef het nationaal-katholicisme in Spanje gehandhaafd.

Willem Peeters, 5 augustus 2009